

Anna Maria Kulczycka

Jerzy Plechanow w historiografii Polski Ludowej

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Humaniora 31,
137-153

1976

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Anna M. KULCZYCKA

Jerzy Plechanow w historiografii Polski Ludowej

Георгий В. Плеханов в историографии Народной Польши

George Plechanov dans l'historiographie de la Pologne Populaire

Jerzy Plechanow — wybitny teoretyk marksizmu, współtwórca programu rosyjskiej socjaldemokracji, czołowy działacz II Międzynarodówki — kontynuował najbardziej postępowe w Europie tradycje rewolucyjne. Ogromna erudycja, a przy tym świetne pióro i talent krasomówczy sprawiły, że zaliczał się do elity intelektualnej ruchu socjalistycznego. Filozof i ekonomista, krytyk literacki i estetyk, historyk i socjolog był zarazem publicystą żywo reagującym na naukowe i aktualne wydarzenia polityczne. Jego prace poświęcone propagandzie i obronie idei socjalizmu zostały później ocenione przez Lenina jako jedne z najlepszych w całej literaturze marksistowskiej.¹

Na pewno nie wszystkie poglądy autora *Naszych rozbieżności* można uznać za słuszne. Plechanow przeszedł bowiem zawiłą drogę ewolucji ideologicznej od narodnictwa do marksizmu, stając się powoli jego coraz bardziej prawicowym reprezentantem. Był osobowością wybitną, choć niezwykle kontrowersyjną. Stąd też ocena jego działalności zarówno rewolucyjnej jak i teoretycznej wciąż sprawia trudności.

Znajduje to odzwierciedlenie przede wszystkim w literaturze radzieckiej, oceniającej Plechanowa raczej jednostronnie, zwłaszcza w latach

¹ „Nie można stać się świadomym, prawdziwym komunistą bez przestudiowania — właśnie przestudiowania — wszystkiego, co pisał Plechanow z zakresu filozofii, ponieważ są to rzeczy najlepsze w całej międzynarodowej literaturze marksizmu”, W. I. Lenin: *Raz jeszcze o związkach zawodowych, o chwili bieżącej oraz o błędach Trockiego i Bucharina* [w:] *Dziela*, t. 32, Warszawa 1956, s. 85.

50-tych. Przykładem mogą być prace Wiery Fominy² czy Michała Sidorowa.³ Uwaga badaczy koncentrowała się wówczas wokół problemu zasług i błędów Plechanowa, przy czym te ostatnie wzbudzały znacznie większe zainteresowanie.⁴ Odmienne stanowisko w tej kwestii zajęli dopiero późniejsi badacze. Ciekawa jest na przykład rozprawa Borysa Czagina o znaczeniu Plechanowa w rozwoju myśli marskistowskiej⁵, a także monografie Wasyla Ruzajewa⁶, Fiodora Polańskiego⁷ i Włodzimierza Pustarnakowa⁸.

Natomiast historycy zachodni, zajmujący się tematyką rosyjskiego ruchu robotniczego, interesują się Plechanowem stosunkowo mało. Bardziej fascynują ich problemy teorii rewolucji, programowo-taktyczne koncepcje bolszewików oraz frakcje i kierunki ideologiczne w SDPRR. Toteż poza nielicznymi wyjątkami, do których należy książka Samuela Huskella *Plekhanov the Father of Russian Marxism*⁹, inne opracowania traktują o Plechanowie na marginesie wspomnianych zagadnień, a poza tym w większości opierają się na publikacjach rosyjskich historyków emigracyjnych.¹⁰

Polska literatura historyczna również nie posiada w tej dziedzinie poważniejszego dorobku. Mimo że niektóre dzieła Plechanowa, dotyczące materializmu historycznego, weszły niemal do kanonu podstawowych lektur, wiedza o ich autorze jest bardzo fragmentaryczna. Jedyna bowiem monografia, omawiająca całokształt życia i twórczości nestora rosyjskiego

² W. A. Fomina: *Filozoficzne poglądy Plechanowa*, Warszawa 1957.

³ M. I. Sidorow: *G. W. Plechanow — wydajuszczijisa propagandist marksistskiej teorii*, Moskwa 1956.

⁴ Charakterystyczną cechą historiografii radzieckiej tego okresu była czysto teoretyczna lub — co jest innym wariantem tego samego stanowiska — wyłącznie polityczna ocena i klasyfikacja poglądów Plechanowa.

⁵ B. A. Czagin: *Gieorgij Walentinowicz Plechanow i jego rol' w razwitiu marksistskoj filosofii*, Leningrad 1963.

⁶ W. A. Ruzajew: *G. W. Plechanow kak kritik antimarksistskich ekonomieskich teorij*, Moskwa 1963.

⁷ F. J. Polański: *Plechanow i russkaja ekonomieszkaja mysl'*, Moskwa 1965.

⁸ W. F. Pustarnakow: *„Kapitał” K. Marksa i filozofskaja mysl' w Rossii (koniec XIX — naczalo XX w.)*, Moskwa 1974.

⁹ S. B. Huskell: *Plekhanov the Father of Russian Marxism*, Stanford 1963.

¹⁰ L. Haimson: *The Russian Marxists and the Origins of Bolshevism*, Cambridge 1955; I. L. H. Keep: *The Rise of Social Democracy in Russia*, Oxford 1963; D. Lane: *The Roots of Russian Communism. A Social and Historical Study of Russian Social Democracy 1898—1907*, Assen 1975; G. Pajetta: *La Russia rivoluzionaria. Dai decabristi al socialismo*, Roma 1967; M. Paleologue: *Les précurseurs de Lénine*, Paris 1938; S. Schwarc: *Hhe Russian Revolution and Formation of Bolshevism and Menshevism*, Chicago 1967.

marksizmu, pióra Zygmunta Łukawskiego, ma charakter popularnonaukowy.¹¹ Oczywiście, ze względu na rolę Plechanowa w rozwoju socjalizmu naukowego wszystkie syntezy dziejów Rosji¹², historii KPZR¹³, czy historii międzynarodowego ruchu robotniczego¹⁴ uwzględniają jego działalność, akcentując szczególnie okres związany z początkami marksizmu w Rosji. W niniejszym artykule, obok krótkiego przeglądu twórczości naukowej Plechanowa, opublikowanej w Polsce w minionym 30-leciu, omówiono tylko prace specjalnie poświęcone Plechanowowi albo te fragmenty, które bezpośrednio jego dotyczą. Przedstawiono też prace historyków radzieckich, które ukazały się w przekładzie polskim.

Zanim podjęto inicjatywę wydania pierwszego zbioru pism Plechanowa w serii „Biblioteka Współczesnego Socjalizmu” ukazały się w latach 1946—1950 pojedyncze studia i rozprawy dotyczące podstawowych problemów teorii marksistowskiej. Są to następujące prace: *O literaturze i sztuce*¹⁵, *O materialistycznym pojmowaniu dziejów*¹⁶, *O roli jednostki w historii*¹⁷, *Podstawowe zagadnienia marksizmu*¹⁸, *Przyczynki do historii materializmu, Holbach, Helwecjusz, Marks*¹⁹, *Przyczynek do zagadnienia rozwoju monistycznego pojmowania dziejów*.²⁰

Na uwagę zasługuje przede wszystkim ostatnia z wymienionych pozycji, jako obszerne studium systematyzujące problemy filozofii marksistowskiej. Część pierwsza pracy — poświęcona krytycznej analizie przedmarksowskich teorii rozwoju społecznego — omawia materializm francuski XVIII wieku, filozofię epoki Restauracji, socjalizm utopijny oraz idealistyczną filozofię niemiecką. W drugiej natomiast, w formie polemiki z czołowymi teoretykami narodnictwa autor przedstawił główne tezy materializmu dialektycznego. *Przyczynek do zagadnienia rozwoju monistycznego pojmowania dziejów* jest najważniejszym dziełem filozoficznym

¹¹ Z. Łukawski: *Jerzy Plechanow*, Warszawa 1970.

¹² L. Bazyłow: *Dzieje Rosji 1801—1917*, Warszawa 1970.

¹³ *Historia Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego*, t. 1: *Utworzenie partii bolszewików 1883—1903*, Warszawa 1968.

¹⁴ *Międzynarodowy ruch robotniczy*, pod red. W. Gołębiowskiego, t. 1, Warszawa 1976.

¹⁵ J. Plechanow: *O literaturze i sztuce*, Warszawa 1950.

¹⁶ Id.: *O materialistycznym pojmowaniu dziejów*, Warszawa 1946.

¹⁷ Id.: *O roli jednostki w historii*, Warszawa 1949.

¹⁸ Id.: *Podstawowe zagadnienia marksizmu*, Warszawa 1946.

¹⁹ Id.: *Przyczynki do historii materializmu. Holbach, Helwecjusz, Marks*, Warszawa 1950.

²⁰ Id.: *Przyczynek do zagadnienia rozwoju monistycznego pojmowania dziejów*, Warszawa 1948.

Plechanowa. Była to książka, na której — według słów Lenina — „wychowało się całe pokolenie rosyjskich marksistów”.²¹

Pierwszym zbiorowym wydaniem dzieł Plechanowa był *Wybór pism filozoficznych*, który ukazał się pod redakcją Emila Adlera w roku 1951.²² Zamieszczono w nim trzy prace: *W sześćdziesięciolecie śmierci Hegla*, *Materialistyczne pojmowanie dziejów* oraz *Wstęp do przekładu pracy Fryderyka Engelsa «Rozwój socjalizmu naukowego»*.

W pierwszej z wymienionych pozycji autor przeprowadza ocenę dialektyki Hegla na tle rodowodu i istoty filozofii marksistowskiej. Natomiast kolejna rozprawa, zatytułowana *Materialistyczne pojmowanie dziejów*, składa się z czterech wykładów napisanych w roku 1901, których treść stanowią rozważania autora na temat dialektycznej koncepcji społeczeństwa a także jego poglądów na genezę i rolę sztuki. Jest to jak gdyby konspekt jego wcześniejszej pracy *Przyczynek do zagadnienia rozwoju monistycznego pojmowania dziejów*. Natomiast *Wstęp do przekładu pracy Fryderyka Engelsa «Rozwój socjalizmu naukowego»* (wydany pierwotnie w Genewie w 1902 r.) był odpowiedzią na broszurę Edwarda Bernsteina *Czy możliwy jest socjalizm naukowy?* Warto dodać, że praca ta ukazała się już w 1905 r. w tłumaczeniu polskim jako wstęp do książki Engelsa *Rozwój socjalizmu od utopii do nauki*.²³

Kolejnym wydaniem mającym na celu upowszechnienie twórczości naukowo-publicystycznej Plechanowa był wybór artykułów *Przeciw rewizjonizmowi*, który miał przypomnieć walkę marksistów z rewizjonistami na przełomie XIX i XX w. oraz ukazać znaczenie Plechanowa w obronie zasad marksizmu.²⁴

W wyborze *Przeciw rewizjonizmowi* (tytuł nadany przez redakcję polską) zamieszczono pięć artykułów skierowanych głównie przeciwko czołowym ideologom rewizjonizmu niemieckiego — Edwardowi Bernsteinowi i Konradowi Schmidtowi.²⁵

Na początku znajduje się artykuł *Bernstein a materializm*, będący pierwszym wystąpieniem Plechanowa przeciwko rewizjonistycznym teoriom na łamach prasy. Kolejny artykuł *Za co mamy mu dziękować?*, skierowany w formie listu otwartego do Karola Kautskiego, był reakcją na wystąpienie Bernsteina w czasie stuttgarckiego zjazdu SPD w 1898 r.,

²¹ A. Schaff: *Wstęp [w:] Plechanow: Przyczynek do zagadnienia rozwoju...*, s. V.

²² J. Plechanow: *Wybór pism filozoficznych*, Warszawa 1951.

²³ F. Engels: *Rozwój socjalizmu od utopii do nauki*, Warszawa 1905.

²⁴ J. Plechanow: *Przeciw rewizjonizmowi. Wybór artykułów*, Warszawa 1958.

²⁵ Nie uwzględniono na przykład obszernej rozprawy Plechanowa wymierzonej przeciwko rosyjskim zwolennikom Bernsteina: *Pan Struwe w roli krytyka marksowskiej teorii rozwoju społecznego*.

gdzie otwarcie przedstawił on główne tezy krytyczne wobec marksizmu. W następnych pracach Plechanow poddaje szczegółowej krytyce poglądy filozoficzne Bernsteina i Schmidta. Przykładem tego jest artykuł *Cant przeciw Kantowi czyli testament duchowy pana Bernsteina*. Była to ostra polemika ze stanowiskiem Bernsteina przedstawionym w książce *Zasady socjalizmu i zadania socjaldemokracji*.²⁶ Najwięcej uwag krytycznych pod adresem rewizjonizmu zawierają artykuły *Konrad Schmidt przeciw Karolowi Marksowi i Fryderykowi Engelsowi* oraz *Materializm czy kantyzm*. Bezpośrednim powodem tego wystąpienia było powoływanie się Bernsteina na autorytet filozoficzny Schmidta.

Kolejną edycją, która może zachęcać do dalszych studów nad twórczością Plechanowa są *Pisma wybrane*²⁷, gdzie starano się przedstawić prace dotychczas w Polsce nie publikowane, a jednocześnie ukazać bogactwo twórczości Plechanowa w różnych dziedzinach, uwzględniając przy tym ewolucję jego poglądów. Tak opracowana koncepcja 3-tomowego wyboru zawiera studia ekonomiczne (dotąd na ogół pomijane) oraz mniej znane rozprawy dotyczące problematyki społeczno-politycznej. Wydawcy zapewniają również, że w *Pismach wybranych* znajdują się nieliczne w twórczości Plechanowa „polonica”. Zrezygnowano natomiast z włączenia różnych artykułów o charakterze publicystycznym związanych ze specyfiką rosyjskiego ruchu rewolucyjnego, starając się uwzględnić przede wszystkim te, które dotyczą ogólnej teorii socjalizmu naukowego.

Pisma wybrane prezentujące prace z zakresu ekonomii, filozofii i historii myśli społecznej znacznie wzbogaciłyby polską historiografię, gdyby nie fakt, że dotąd ukazał się tylko tom pierwszy. Zawiera on dwie rozprawy poświęcone studiom ekonomicznym: *Nowy kierunek w dziedzinie ekonomii politycznej* i *Teoria ekonomiczna Karola Rodbertusa-Jagetzowa*, a także pierwsze prace Plechanowa krytkujące ideologię narodnictwa. Należy do nich broszura *Socjalizm a walka polityczna*, którą Lenin określił jako „pierwszą profession de foi socjalizmu rosyjskiego”²⁸ oraz obszerne studium pt. *Nasze rozbieżności*, gdzie autor krytykuje poglądy ekonomiczne narodników.

Najnowszą publikacją ukazującą dorobek teoretyczny Plechanowa jest *Historia rosyjskiej myśli społecznej* wydana w trzech tomach w latach 1966—1967, do której wstęp opracował Andrzej Walicki, a przypisy

²⁶ Warto zaznaczyć, że praca Bernsteina ukazała się w 1900 r. w Londynie w przekładzie rosyjskim a rewizjonizm znajdował w Rosji wielu wyznawców wśród „legalnych marksistów” i wśród „ekonomistów”, stanowiących wówczas poważne niebezpieczeństwo dla rosyjskiej socjaldemokracji.

²⁷ J. Plechanow: *Pisma wybrane*, t. 1, Warszawa 1959.

²⁸ *Historia Komunistycznej Partii...*, s. 180.

Ludwik Bazylow i Wiktor Jakubowski.²⁹ *Historia rosyjskiej myśli społecznej* miała być całościowym ujęciem dziejów postępowej myśli społecznej w Rosji, ale doprowadzona została tylko do końca XVIII w. Analizując jednak dokładny konspekt dalszych części oraz biorąc pod uwagę inne prace Plechanowa z tej dziedziny, można odtworzyć w ogólnym zarysie planowaną całość.

Właściwy wykład dziejów rosyjskiej myśli społecznej poprzedza wstęp historyczny *Zarys rozwoju stosunków społecznych w Rosji*, w którym autor, szukając źródeł specyfiki rosyjskiej historiozofii, przedstawia swoją koncepcję genezy carskiego samowładztwa. W części drugiej, zatytułowanej *Myśl społeczna na Rusi Przedpiotrowej* Plechanow omawia walkę klasową różnych sił społecznych starej Rusi a także porusza problemy wynikające z licznych kontaktów ludności ruskiej z jej zachodnimi sąsiadami. Trzecia część dzieła pt. *Rozwój rosyjskiej myśli społecznej po reformie Piotra I* obejmuje cały wiek XVIII. Dominuje tu problematyka stosunku Rosji do Zachodu oraz kwestia kształtowania się rosyjskiego samowładztwa. W celu uwypuklenia kontrastu między Rosją a Europą Plechanow przedstawił najważniejsze ówczesne opinie cudzoziemców o Rosji, jak również prace o Rosji pisane w XVIII wieku przez historyków zachodnich. Wiele miejsca przeznaczył też na omówienie francuskiej myśli oświeceniowej i jej wpływu na przedstawicieli oświecenia w Rosji. Część trzecia pozostała niedokończona; ostatni jej rozdział poświęcony Aleksandrowi Radiszczewowi urywa się w połowie. Natomiast w dziewiętnastowiecznej myśli rosyjskiej interesowała Plechanowa szczególnie problematyka walki okcydentalizmu ze słowianofilstwem oraz problemy dialektyki w związku z poszukiwaniem przez myślicieli rosyjskich prawidłowej teorii rewolucyjnej. Wśród jego studiów poświęconych tym zagadnieniom znalazły się prace o Piotrze Czadajewie, Wissarionie Bielińskim, Aleksandrze Hercenie, Mikołaju Czernyszewskim i Lwie Tołstoju. Wydawcy zamieścili je w tomie drugim i trzecim omawianego wyboru.

Historia rosyjskiej myśli społecznej jest pod wieloma względami dziełem imponującym. Była to „koncepcja w wielkim stylu — pisze we wstępie Walicki — koncepcja zasługująca na nazwę filozofii dziejów rosyjskiej myśli społecznej”.³⁰

Po licznych publikacjach dzieł Plechanowa wystąpiono z inicjatywą popularyzacji sylwetki ich autora. Bardzo ciekawa pod tym względem jest praca Zygmunta Łukawskiego *Jerzy Plechanow* wydana w 1970 r.

²⁹ I d.: *Historia rosyjskiej myśli społecznej* (wybór), t. 1, Przypisy oprac. W. Jakubowski, Warszawa 1966, t. 2—3. Przypisy oprac. L. Bazylow, Warszawa 1967.

³⁰ A. Walicki: *Jerzy Plechanow jako historyk rosyjskiej myśli społecznej* [w:] Plechanow: *Historia rosyjskiej myśli...*, s. LXXXIV.

w serii „Światowid”.³¹ Książka ma charakter biograficzny. Na pierwszy plan wysuwa się problem ewolucji ideologicznej tytułowego bohatera, a zwłaszcza pytanie: dlaczego nestor rosyjskiej socjaldemokracji w chwili zwycięstwa Rewolucji Październikowej znalazł się po drugiej stronie barykady?³²

Próba znalezienia odpowiedzi jest niewątpliwie trudna. Autor sądzi, że stanowisko Plechanowa wobec głównych wydarzeń 1917 r. było konsekwencją wcześniej ukształtowanych poglądów, było niejako zdeterminowane długim pobytem na emigracji, postawą przywódców zachodnich partii socjaldemokratycznych oraz ogólną sytuacją w międzynarodowym ruchu robotniczym. Łukawski stosunkowo mało uwagi poświęca analizie twórczości Plechanowa, wychodząc z założenia, że wystarczy bliżej przyjrzeć się kolejnym etapom jego życia.

Przedstawia więc środowisko i lata młodzieńcze tytułowej postaci oraz początki rewolucyjnej działalności w ruchu narodnickim. Następnie mówi o zwrocie Plechanowa ku marksyzmowi w latach 1880—1882, podkreślając znaczenie jego pierwszych studiów teoretycznych w tej dziedzinie, a także rolę grupy Wyzwolenie Pracy w propagowaniu idei socjalizmu w Rosji. Pokazuje, jaką drogę musiał przebyć Plechanow, aby uzyskać tytuł przywódcy rosyjskich socjaldemokratów i zdobyć autorytet na forum II Międzynarodówki. Akcentuje również moment przełomowy — II Zjazd SDPRR, kiedy autor broszury *Socjalizm a walka polityczna* zdecydowanie przechodzi na stronę mienszewików. Charakteryzuje także stosunek Plechanowa do rewolucji 1905—1907 słusznie twierdząc, że powinien wówczas wrócić do ojczyzny, bowiem decyzja pozostania na emigracji poważnie przyczyniła się do utraty dawnej pozycji w partii. Interpretując ostatnie lata działalności Plechanowa autor omawia jego postawę wobec toczącej się wojny; ukazuje przejście dawnego internacjonalisty na pozycje socjalszowinizmu, co w praktyce zgodne było z interesami burżuazji. Łukawski podkreśla jednak fakt, że Plechanow, który aprobował politykę Rządu Tymczasowego i negocjował konieczność natychmiastowych przemian socjalistycznych w Rosji, odmówił mimo to czynnej walki przeciwko władzy Rad.

Książka napisana jest ciekawie i z dużą znajomością omawianej problematyki. Wyjaśniając motywy wielu błędnych koncepcji Plechanowa, autor rysuje psychologiczną sylwetkę bohatera, relacjonuje opinie jego towarzyszy, często sięga do prywatnej korespondencji. Jednakże wydaje się,

³¹ Łukawski: *op. cit.*

³² Autor rozważania swoje rozpoczyna od opisu sceny rewizji dokonanej w domu Plechanowa w Piotrogradzie 10 listopada 1918 r.

że niektóre zagadnienia potraktowane zostały może zbyt pobieżnie.³³ Przede wszystkim charakterystyka najważniejszych prac Plechanowa jest nader zwięzła i chyba nieco uproszczona. A przecież był on w większym stopniu teoretykiem niż działaczem ruchu robotniczego. „Toteż brak owej głębszej analizy — twierdzi autor recenzji omawianej pozycji — jest zasadniczym mankamentem książki”.³⁴ Poza tym Łukawski pisząc o kontaktach Plechanowa z Leninem nie omawia istotnych różnic w ich poglądach. A wydaje się, że w pracy o tym charakterze należałoby bliżej wyjaśnić, na czym polegał oportunizm Plechanowa.

Tak więc próba odpowiedzi na problem zasadniczy, postawiony przez autora, może niezupełnie się powiodła. Przedstawienie etapów prawicowej ewolucji tytułowego bohatera nie wyjaśnia jeszcze, dlaczego tak się stało.

Problem ten znajduje częściowe wyjaśnienie w pracy Andrzeja Walickiego *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od oświecenia do marksizmu*.³⁵ Ostatni rozdział książki zatytułowany *Od narodnictwa do marksizmu* poświęcony jest właśnie Jerzemu Plechanowowi, a szczególnie jego ewolucji światopoglądowej.

Autora omawianej pozycji najbardziej interesują przyczyny, które zdecydowały o zerwaniu z narodnictwem i przystąpieniu Plechanowa do marksizmu. Uważa bowiem, że tu właśnie należy szukać genezy jego późniejszego oportunizmu. Analizując tezy programowe, zawarte w pracach: *Socjalizm a walka polityczna* oraz *Nasze rozbieżności*, opierające się na założeniu, że między obaleniem caratu a rewolucją socjalistyczną musi upłynąć odpowiednio długi okres czasu, aby proletariat rosyjski mógł przejść przez „szkołę polityczną” w warunkach państwa parlamentarnego, twierdzi, że już wtedy Plechanow błędnie rozumiał teorię marksizmu. Przedstawiając schemat rozumowania, który prowadził do dogmatyzmu abstrakcyjnej teorii stworzonej w walce ideologicznej z narodnictwem, udowadnia, że od tej teorii Plechanow nigdy nie odstąpił a w jego poglądach taktycznych nie zaszła żadna zmiana. Walicki powołuje się tu na wypowiedź Plechanowa, z której wynika, że w sporach między bolszewikami a mienszewikami reprezentował on niezmiennie koncepcje wypracowane przez grupę Wyzwolenie Pracy.³⁶ Dlatego też bolszewików uważał za kontynuatorów „blankizmu” a Rewolucja Październikowa była w jego mniemaniu „woluntarystycznym pogwałceniem praw historii”.

³³ Bardziej szczegółowe uwagi krytyczne sformułował J. Kancewicz w recenzji książki Łukawskiego: *Jerzy Plechanow, „Z Pola Walki”*, 1971, nr 4, s. 369—374. Por. recenzje S. Pełczyńskiego „*Nowe Drogi*”, 1972, nr 3, s. 159—161.

³⁴ Kancewicz: *op. cit.*, s. 371.

³⁵ A. Walicki: *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od oświecenia do marksizmu*, Warszawa 1973, s. 590—620.

³⁶ *Ibid.*, s. 603.

Ciekawą interpretację poglądów filzoficzno-teoretycznych Plechanowa przedstawia Walicki również w szkicu *Jerzy Plechanow jako historyk rosyjskiej myśli społecznej*, zamieszczonym w formie Wstępu do wspomnianej już *Historii rosyjskiej myśli społecznej*.³⁷

Podjmując próbę umiejscowienia Plechanowa w dziejach postępowej myśli rosyjskiej i historii marksizmu, Walicki wychodzi z założenia, że oceniając wartość teoretyczną jego poglądów filozoficznych oraz ich aktualne znaczenie, trzeba rozpatrywać je w ujęciu historycznym, w powiązaniu z określonymi tradycjami ideologicznymi i programami politycznymi. Wobec tego należy wykazać przede wszystkim istnienie ścisłego związku poglądów Plechanowa na dzieje rosyjskiej myśli społecznej z jego modelem marksizmu i wynikającą stąd taktyką polityczną. Uwaga autora koncentruje się więc na wykryciu zależności między interpretacją marksizmu głoszoną przez Plechanowa a jego drogą do marksizmu oraz rodzajem problemów, które próbował zgodnie z jego zasadami rozwiązywać. „Studium o Plechanowie jako historyku myśli społecznej w Rosji — konkluduje Walicki — powinno być jednocześnie studium o Plechanowskim modelu marksizmu³⁸, ponieważ wszystkie prace o ideologach rosyjskich, szczególnie wieku XIX, pisane były z myślą o konfrontacji własnych idei z tradycjami rosyjskimi. „Plechanowska interpretacja ideowego dramatu Bielińskiego — twierdzi autor — rzuca wiele światła na dramat ideowy samego Plechanowa”.³⁹

Rozważania Walickiego idą w kierunku udowodnienia tezy, że centralnymi kategoriami światopoglądu Plechanowa były dwa podstawowe zagadnienia: problem dróg rozwojowych Rosji, który przejął niejako w spadku po przedmarksowskim okresie myśli rosyjskiej, i drugi, który Plechanow odnajdywał w dramacie ideowym przeżyтым niegdyś przez Wisariona Bielińskiego w okresie tzw. „pojednania z rzeczywistością”. Dlatego autor stara się spojrzeć na Plechanowa i jego twórczość w aspekcie wymienionych zagadnień.⁴⁰

Podjmując kwestię oceny Plechanowa jako historyka rosyjskiej myśli społecznej ukazuje, jak bardzo potrzebna jest do zrozumienia samego Plechanowa znajomość jego prac z tej dziedziny. „Stworzona przez niego

³⁷ Walicki: *Jerzy Plechanow jako historyk...*, s. I—XCI.

³⁸ *Ibid.*, s. VII.

³⁹ *Ibid.*, s. XXIX.

⁴⁰ W celu udowodnienia powyższej tezy autor powołuje się na konspekt rozdziału VI *Historii rosyjskiej myśli społecznej*, w którym znalazły się dwa punkty ustalające miejsce grupy Wyzwolenie Pracy w dziejach myśli rosyjskiej: 1) stosunek grupy Wyzwolenie Pracy do słowianofilstwa i okcydentalizmu oraz 2) marksizm a przeżyty niegdyś przez Bielińskiego dramat „pojednania z rzeczywistością”, *Ibid.*, s. VIII.

filozofia historii Rosji — pisze — była jak najściślej związana z jego programem politycznym [...] w wielu wypadkach ona właśnie dostarcza klucza do zrozumienia miejsca Plechanowa w dziejach europejskiej i rosyjskiej myśli marksistowskiej”.⁴¹ Podkreśla przy tym fakt, że w zastosowaniu marksizmu do badań nad myślą społeczną w Rosji Plechanow był pionierem, a jego prace o Bielińskim i Czernyszewskim przez długie lata stanowiły najlepsze monografie o tych pisarzach.

Intresującym przyczynkiem oświetlającym mało znane aspekty działalności Plechanowa na forum II Międzynarodówki jest artykuł Walentyny Najdus zatytułowany *Lenin i Plechanow w Międzynarodowym Biurze Socjalistycznym*, który ukazał się w „Dziejach Najnowszych”.⁴²

Autorka wykorzystała ciekawe materiały archiwum Camille’a Huysmansa (sekretarza generalnego MBS od 1905 r.), gdzie zachowała się również korespondencja Jerzego Plechanowa. Wprawdzie niektóre dokumenty dotyczące tego zagadnienia zostały już opublikowane w jego dziełach ale — zdaniem autorki — dopiero archiwum Huysmansa pozwala zorientować się, jaki był charakter współpracy Plechanowa z MBS i jak układały się stosunki między nim a Leninem na terenie Biura w różnych okresach ich działalności.

W. Najdus zwraca uwagę na to, że Plechanow, który w sekcji rosyjskiej MBS reprezentował początkowo tylko grupę Wyzwolenie Pracy, już od 1900 r. traktowany był przez działaczy międzynarodowego ruchu robotniczego jako faktyczny przedstawiciel rosyjskiej socjaldemokracji i jej uznany przywódca. Jego autorytet jako wybitnego teoretyka i działacza osiągnął wówczas swoje apogeum. Nawet rozłam w partii dokonany na II Zjeździe w 1903 r. nie zachwiał jego pozycją w MBS; oficjalnie reprezentował on nadal całość SDPRR. Autorka sądzi, że właśnie Plechanow kształtował wówczas opinię socjalistów europejskich na temat sytuacji w rosyjskim ruchu robotniczym. MBS przyznawało mu nawet rolę mediatora w walce bolszewików z mienszewikami, jakkolwiek wywoływało to protesty ze strony Lenina.⁴³

Najdus podaje również wiele przykładów, które ukazują znaczenie Plechanowa jako przedstawiciela sekcji rosyjskiej, zwłaszcza w latach 1905—1907, kiedy wielokrotnie interweniował w MBS na rzecz pomocy rewolucjonistom, protestując przeciwko ekstradycji marynarzy z „Potiomkina” szukających azylu w Rumunii oraz wzywając partie socjaldemokratyczne, by rozpoczęły energiczną kampanię przeciwko wyrokom i egzeku-

⁴¹ *Ibid.*, s. LXI.

⁴² W. Najdus: *Lenin i Plechanow w Międzynarodowym Biurze Socjalistycznym (w świetle materiałów Sekretariatu MBS)*, „Dzieje Najnowsze”, 1970, nr 2, s. 25—42.

⁴³ *Ibid.*, s. 50.

cjon. Omawiając kolejne wystąpienia Plechanowa w celu zdobycia poparcia MBS i partii stowarzyszonych w II Międzynarodówce dla Dumy Państwowej, autorka zaznacza, że budziło to zastrzeżenia większości delegatów.

W dalszej części pracy wiele miejsca zajmuje omówienie pozycji Plechanowa w SDPRR w latach 1907—1910, kiedy z różnych względów musiał czasowo złożyć mandat członka MBS oraz charakterystyka jego współpracy z Leninem w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej. Z analizy przytoczonych dokumentów wynika, że Lenin wysoko ocenił działalność Plechanowa w II Międzynarodówce i mimo jego błędnych koncepcji podstawowych problemów rewolucji utrzymywał, że „pracować z Plechanowem na razie można i trzeba”.⁴⁴

Oprócz materiałów sekretariatu MBS W. Najdus wykorzystwała także rezolucje kongresów II Międzynarodówki, biluletyny MBS, ówczesną publicystykę polityczną oraz bogatą literaturę monograficzną i pamiętnikarską. Artykuł ten stanowi wartościową pozycję wśród nielicznych prac poświęconych Plechanowowi.

Ciekawy temat podejmuje także Franciszek Sielicki w artykule *Dziewiętnastowieczni rewolucjoniści rosyjscy w Polsce międzywojennej*, w którym przedstawia zainteresowanie ówczesnej krytyki politycznej i literackiej twórczością filozoficzno-społeczną najbardziej znanych myślicieli rosyjskich.⁴⁵

Autor pisząc o Plechanowie twierdzi, że jego twórczość znajdowała największy oddźwięk szczególnie wśród polskiej lewicy. Właśnie z jej inicjatywy wydawnictwo „Książka” w 1925 r. opublikowało *Podstawowe zagadnienia marksizmu*⁴⁶ wraz z anonimową notą o ich autorze, którą Sielicki dość szczegółowo komentuje, ponieważ w polskiej literaturze międzywojennej była to najbardziej obiektywna opinia. Wiele uwagi poświęca również poglądom estetycznym autora *Listów bez adresu* twierdząc jednak, że o wiele częściej wspominano nazwisko Plechanowa w związku z jego działalnością polityczną. Znajduje to odzwierciedlenie przede wszystkim w pismach Józefa Piłsudskiego. Wprawdzie Piłsudski przejawiał szczególną niechęć do Rosji w ogóle, ale współpracę z Plechanowem w walce z caratem bardzo sobie cenił. Świadczą o tym liczne wzmianki w jego listach z lat 90-tych ubiegłego stulecia, pisanych do różnych działaczy z PPS. Autor omawianego artykułu uważa, że Piłsudski cenił Plecha-

⁴⁴ J. Plechanow: *Pisma wybrane...*, s. 61.

⁴⁵ F. Sielicki: *Dziewiętnastowieczni rewolucjoniści rosyjscy w Polsce międzywojennej*, „Przegląd Humanistyczny”, 1970, nr 2, s. 144—166.

⁴⁶ J. Plechanow: *Podstawowe zagadnienia marksizmu*, Warszawa 1936. Było to drugie, nie zmienione wydanie, które ukazało się nakładem wydawnictwa Znicz w związku z zamknięciem wydawnictwa Książka.

nowa przede wszystkim za wykazywanie zrozumienia dla polskich spraw narodowych. Z tych względów często spotyka się nazwisko Plechanowa na łamach „Niepodległości”. O współpracy PPS z Plechanowem pisali również autorzy przypisów do listów Piłsudskiego: Władysław Pobóg Malinowski i Leon Wasilewski, widząc w nim najwybitniejszego przedstawiciela rosyjskiej socjaldemokracji i jednego z najlepszych komentatorów Marksa.⁴⁷ Przychylnie stanowisko wobec Plechanowa reprezentował Władysław Heryng, Józef Nowicki oraz Jan Chmielewski, który pisał o wpływie książki *Nasze rozbieżności* na kształtowanie marksistowskiego światopoglądu polskiej młodzieży studiującej w Kijowie. Na zasługi Plechanowa w zwalczaniu błędnych założeń programowych Narodowej Woli zwracał uwagę Ludwik Krzywicki.

F. Sielicki powołuje się także na polskie encyklopedie z okresu międzywojennego, zawierające dość obiektywną charakterystykę Plechanowa, mimo że podkreślały wyraźnie jego antybolszewizm.

Zdaniem autora, na tle tych wszystkich pozytywnych wypowiedzi tym jaskrawiej występuje tendencyjność Kazimierza Pietkiewicza czy Jana Kucharzewskiego, który negował nawet przychylny stosunek Plechanowa do sprawy niepodległości Polski. Ale ta ocena Plechanowa wyływała z ich wrogiego stanowiska wobec wszystkich działaczy marksistowskich.⁴⁸

W zakończeniu artykułu autor stwierdza, że Plechanow był ceniony w okresie międzywojennym za radykalizm głoszonych poglądów i za bezwzględność w walce z caratem. Stąd też nawet ci, którzy nie podzielali jego poglądów, odnosili się do niego z ogromnym szacunkiem za okazane zrozumienie dla sprawy polskiej.

Brak dostatecznej liczby polskich opracowań uzupełniają częściowo przekłady prac historyków radzieckich. Pod koniec lat 50-tych wydano książkę Wiery Fominy *Filozoficzne poglądy Plechanowa*, która mimo pewnych błędów w oświetleniu działalności Plechanowa posiada dużą zaletę — zawiera systematyczny wykład wszystkiego, co Plechanow napisał na tematy filozoficzne i teoretyczno-polityczne. Zapoznając czytelnika ze wszystkimi najważniejszymi pracami Plechanowa autorka streszcza je w sposób jasny i przystępny. Ale sama koncepcja książki przyjęta przez Fominę wydaje się bardzo dyskusyjna. Autorka ograniczyła się bowiem do sporządzenia bilansu słusznych i błędnych poglądów Plechanowa. Systematyzując wszystkie dotychczasowe oceny, nie pokazała źródeł ani charakteru tych błędów. Poza tym wprowadzenie systematycznego podziału na błędy i zasługi nie wydaje się najlepszym rozwiązaniem, gdy chodzi o analizę tak złożonej problematyki. Umownie też chyba należy traktować periody-

⁴⁷ Sielicki: *op. cit.*, s. 162.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 165.

zaczę działalności Plechanowa na okres marskistowski i mienszewicki, ponieważ nie można schematycznie zaliczyć wszystkich zasług do pierwszego a błędów do drugiego etapu. Na lata 1903—1918 przypada bowiem obrona filozoficznych podstaw marksizmu i walka z filozoficznym rewizjonizmem w rosyjskiej socjaldemokracji.

„Należałoby jeszcze wskazać na szczególną manierę autorki — pisze autor *Przedmowy* — polegającą na tym, że podkreślając jakiegokolwiek zasługi Plechanowa natychmiast uzupełnia te swoje wywody bardzo zasadniczą i obszerną uwagą, iż nawet wtedy były u Plechanowa duże błędy i odstępstwa od zasad socjalizmu. Nie ma dosłownie ani jednego słusznego poglądu Plechanowa, który by nie został w ten sposób potraktowany”.⁴⁹

Książka Fominy spotkała się również z niezbyt przychylną opinią ze strony historyków radzieckich. W przedmowie przytoczono fragmenty recenzji M. Sidorowa, która ukazała się w czasopiśmie „Kommunist” w 1956 r. Sidorow uważa, że „Fomina niedostatecznie przewyciężyła dotychczasowy stosunek do spuścizny teoretycznej Plechanowa, wyrażający się w «obawie przed przecenieniem zasług Plechanowa»”.⁵⁰ Dlatego też zbyt słabo uwypukliła jego rolę jako twórczego myśliciela. Dotyczy to zwłaszcza oceny znaczenia Plechanowa w walce z rewizjonizmem w II Międzynarodówce. Fomina zarzuca mu połowiczne stanowisko w tej sprawie. Nie docenia też jego roli jako historyka filozofii. Mimo to praca *Filozoficzne poglądy Plechanowa* może być pomocna w studiowaniu dziejów rosyjskiego ruchu robotniczego, chociażby jako komentarz do problematyki poruszanej w dziełach Plechanowa.

Stanowisko Plechanowa wobec polskiego ruchu robotniczego oraz stosunki, jakie łączyły go z działaczami różnych partii i ugrupowań politycznych na emigracji, przedstawia Irena Kurbatowa w artykule *J. Plechanow a polski ruch robotniczy* zamieszczonym w czasopiśmie „Z Pola Walki”.⁵¹

Artykuł powyższy napisany został na podstawie materiałów przechowywanych w Archiwum Domu Plechanowa Biblioteki im. Michała Sałtykowa-Szczedrina w Leningradzie, które — zdaniem autorki — pozwoliły stworzyć dostatecznie wyraźny obraz związków Plechanowa z polskim ruchem rewolucyjnym na przełomie XIX i XX w. Podejmując próbę przesłedzenia tych związków I. Kurbatowa rozpatruje je w dwu aspektach: próbuje wyjaśnić wzajemne stosunki między Plechanowem a polską lewicą emigracyjną, a także ustalić znaczenie jego prac dla rozwoju ruchu rewolucyjnego na ziemiach polskich. Kontakty Plechanowa z polskimi rewolucjo-

⁴⁹ Fomina: *op. cit.*, s. XIII.

⁵⁰ *Loc. cit.*

⁵¹ I. N. Kurbatowa: *J. Plechanow a polski ruch robotniczy*, „Z Pola Walki”, 1959, nr 3, s. 3—23.

nistami omówiono w ujęciu chronologicznym od r. 1882 do I wojny światowej.

Autorka zwraca uwagę na fakt, że pierwsze zbliżenie z Ludwikiem Waryńskim i Szymonem Diksztajnem nastąpiło w okresie, gdy Plechanow reprezentował jeszcze poglądy narodnickie, a polscy emigranci również dopiero zapoznali się z teorią marksizmu, co początkowo wpływało bardzo korzystnie na ich współpracę. Następnie Kurbatowa przedstawia stosunki Plechanowa z SDKP, a szczególnie z redakcją jej organu prasowego „Sprawa robotnicza”; układały się one bardzo różnie. Wskazując na animozje osobiste prowadzące często do poważnych nieporozumień, autorka omawia też rozbieżności natury zasadniczej, które doprowadziły w rezultacie do zerwania grupy Wyzwolenie Pracy z SDKP i przyczyniły się do nawiązania bliższych kontaktów z PPS. Pisząc z kolei o przyczynach spadku autorytetu Plechanowa wśród polskich socjalistów twierdzi, że przełomowym momentem był rok 1905, ponieważ działacze SDKPiL zdecydowanie opowiedzieli się wtedy po stronie bolszewików, a w PPS wzmogły się wówczas tendencje nacjonalistyczne. Wiele uwagi poświęca Kurbatowa również zainteresowaniom Plechanowa sytuacją rewolucyjną na ziemiach polskich, co odzwierciedlało się w jego publicystyce i licznych wystąpieniach przed polskim audytorium na emigracji.⁵²

W zakończeniu artykułu podjęto zagadnienie wpływu naukowej i publicystycznej twórczości Plechanowa na kształtowanie się poglądów polskich socjaldemokratów. Autorka formułuje też swoje wnioski, które sprawdzają się do tego, że Plechanow zawsze był rzecznikiem sojuszu polskich i rosyjskich rewolucjonistów, nawet wtedy, gdy nie popierał ich poglądów teoretycznych, jak w przypadku PPS. Sympatię polskiej lewicy emigracyjnej wzbudzał też z tego względu, że głosząc idee internacjonalizmu, zawsze bronił hasła niepodległości Polski.

W polskich przekładach literatury radzieckiej związanej z nestorem rosyjskiej socjaldemokracji nie sposób pominąć wspomnień Anatola Łunaczarskiego, które zawierają bardzo trafną charakterystykę osobowości Plechanowa.⁵³

Wydaje się, że na autorze wspomnień szczególnie silne wrażenie wywarło pierwsze spotkanie w Zurychu w 1893 r. a, zwłaszcza długie dyskusje, podczas których Plechanow wykazywał swoją ogromną erudycję „[...] był niezrównanym dyskutantem ze względu na iskrzący się w jego

⁵² Za życia Plechanowa wydano w języku polskim 13 jego prac, z tego 6 pozycji stanowiły artykuły napisane specjalnie dla prasy polskiej lub też były to streszczenia jego wystąpień na wiecach i zebraniach polskich socjalistów za granicą. Pełny wykaz tych prac podaje Kurbatowa: *op. cit.*, s. 8.

⁵³ A. Łunaczarski: *Wspomnienia o Plechanowie*, „Zeszyty Teoretyczno-Polityczne”, 1957, z. 1—2, s. 11—15.

wystąpieniach dowcip, rozległą wiedzą z jaką umiał mobilizować do dyskusji olbrzymi zapas sił duchowych” — pisze Łunaczarski.⁵⁴ Najbardziej podziwiał on talent estetyczny Plechanowa, swobodę wydawania ocen w dziedzinie sztuki. Mniej entuzjastycznie natomiast wspomina spotkania na płaszczyźnie politycznej (kongresy w Stuttgarcie i w Kopenhadze), gdyż tam byli przeciwnikami. Mimo to Łunaczarski pisze o Plechanowie z dużym sentymentem. „Mogę powiedzieć tylko jedno: często ścieraliśmy się wrogo z Plechanowem, jego drukowane w prasie wypowiedzi na mój temat były nieprzychylne i negatywne, jednak nie zważając na to, zachowałem o nim niezwykle jasne wspomnienie: po prostu przyjemnie jest pomyśleć o tych pełnych blasku oczach, o tej głębokiej inteligencji, o tej wielkości ducha [...] bijącej z arystokratycznego czoła wielkiego demokracji”.⁵⁵

Istnieje przekonanie, że Plechanow w większym stopniu był teoretykiem marksizmu niż działaczem ruchu robotniczego, dlatego też o wiele bogatsza jest literatura na temat jego poglądów filozoficznych. Oprócz wymienionych w niniejszym artykule prac A. Walickiego i W. Fominy, badających problemy ewolucji ideologicznej Plechanowa, duże zainteresowanie wzbudzała także kwestia jego stosunku do religii⁵⁶, zagadnień dotyczących determinizmu historycznego⁵⁷ oraz problemu wolności w jego systemie filozoficznym.⁵⁸ Podobnie w różnych szkicach biograficznych i artykułach rocznicowych, które pojawiły się w czasopismach „Nowe Drogi”⁵⁹, „Rocznik Wolnej Myśli”⁶⁰ czy „Argumenty”⁶¹, najczęściej przedstawia się krótkie przeglądy prac Plechanowa na tematy filozoficzne lub krytyczno-literackie. Natomiast stosunkowo mało uwagi poświęca się działalności politycznej Plechanowa. Dotychczas nie opracowano jeszcze znaczenia Plechanowa w walce z rewizjonizmem ani jego roli w międzynarodowym ruchu robotniczym. Nie ma też żadnych prac, które dotyczyłyby oceny Plechanowa przez Lenina i wielu innych zagadnień, które wciąż czekają na opracowanie.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 12.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 15.

⁵⁶ M. Nowaczek: *J. Plechanow o religii*, „Euhemer. Zeszyty Filozoficzne”, 1961, nr 2, s. 164—185.

⁵⁷ J. Pawlak: *Determinizm historyczny Plechanowa*, „Zeszyty Naukowe UMK, Nauki Humanistyczno-Społeczne”, 1968, z. 30, s. 65—87.

⁵⁸ *Id.*: *Problem wolności w filozofii J. Plechanowa*. *ibid.*, 1969, z. 3, s. 13—27.

⁵⁹ K. Ochocki: *Jerzy Plechanow (1856—1918). Wybitny myśliciel marksistowski*, „Nowe Drogi”, 1976, nr 12, s. 80—90.

⁶⁰ M. Nowaczek: *Jerzy Plechanow 1856—1918*, „Rocznik Wolnej Myśli” 1963/64, s. 153—155.

⁶¹ *Jerzy Plechanow*, „Argumenty”, 1959, nr 48, s. 6—7.

РЕЗЮМЕ

Жизнь и деятельность Георгия Плеханова, выдающегося теоретика марксизма, деятеля русского и международного рабочего движения, философа, экономиста, историка и социолога, довольно широко рассмотрены в советской литературе. Меньше внимания уделяет ему западная историография. Небогата также и польская историческая литература, посвященная этой спорной личности.

Тем не менее польский читатель может познакомиться с важнейшими философско-социологическими трудами этого выдающегося мыслителя, оставившего богатое научное и публицистическое наследие. В 1945—1950 гг. были опубликованы некоторые из произведений Плеханова, посвященных проблемам теории марксизма. Важнейшей из них была работа „К вопросу о развитии монистического взгляда на историю” (1948). Позднее вышли из печати следующие труды Плеханова: „Избранные философские произведения” (1951), „Избранные произведения”, т. I (1959). Список работ Плеханова замыкает его „История русской общественной мысли”, т. I—III (1966—1967).

Из немногочисленных польских историков, занимавшихся изучением деятельности и теоретического творчества этого выдающегося представителя русской социал-демократии, следует прежде всего отметить З. Лукавского, автора интересной, но, к сожалению, лишь научно-популярной биографии „Георгий Плеханов” (1970). Несмотря на некоторые пробелы и умалчивания, эта работа, несомненно, представляет определенную ценность. Последняя глава синтетической монографии о русской философской и общественной мысли от эпохи Просвещения до марксизма А. Валицкого посвящена эволюции мировоззрения Плеханова. Другая публикация этого исследователя была посвящена Плеханову — историку русской общественной мысли. Статья В. Найдус, написанная на основе неизвестных заграничных архивных материалов, посвящена неизвестным до сих пор аспектам деятельности Плеханова на съезде II Интернационала. И, наконец, Ф. Селицки много внимания посвятил Г. Плеханову в своей статье, посвященной рецепции общественно-философского творчества русских революционеров XIX в. в междувоенной Польше.

Имеющиеся пробелы частично восполняют переводы на польский язык работ советских историков. Из этих работ следует отметить монографию В. Фоминой о философских взглядах Плеханова и статью И. Курбатовой о связях этого выдающегося революционера с польским рабочим движением.

Среди немногочисленных публикаций польских ученых о Плеханове преобладают работы, посвященные его философским взглядам и вообще идеологии. Меньше изучена политическая деятельность Плеханова. Следовало бы разработать такие проблемы, как борьба Плеханова с ревизионизмом, его позиция в международном рабочем движении, отношение В. И. Ленина к Плеханову и т.д.

R É S U M É

La vie et activité de George Plechanov, l'éminent théoricien du marxisme, l'homme du mouvement ouvrier russe et international, philosophe, économiste, historien et sociologue, ont trouvé une relativement vaste discussion dans la littérature soviétique. Moindre attention lui a donnée l'historiographie occidentale. Aussi la littérature historique polonaise concernant ce personnage connu, mais en même temps controversé, ne se présente pas imposante.

Cependant on a fait beaucoup d'effort pour rendre accessible au lecteur polonais les plus importants positions de diverse et riche production scientifique et de presse de Plechanov. De 1945 à 1950 on a publié beaucoup de ses études particulières et de ses dissertations concernant les problèmes fondamentaux de la théorie marxiste. Parmi ces travaux il y a eu aussi l'ouvrage philosophique de Plechanov, reconnu en tant que le plus important, *La contribution à la question du développement de la conception moniste de l'histoire* (1948). Ensuite commençaient à paraître les éditions des collections des oeuvres de Plechanov: *Le choix des écrits philosophiques* (1951), *Contre le révisionisme* (1958) ainsi que *Les écrits choisis*, tome I (1959). Les éditions polonaises des oeuvres de Plechanov ferme son *Histoire de la pensée sociale russe*, t. I—III (1966—1967).

De peu nombreux historiens polonais qui s'occupaient plus amplement de l'activité et contribution théorique du doyen de la social-démocratie russe doit-on, en premier lieu, nommer Z. Łukawski, l'auteur d'une intéressante, mais seulement popularisante-scientifique biographie *George Plechanov* (1970). Le livre est certainement une position de valeur, mais il a aussi beaucoup des lacunes et réticences. A. Walicki dans son travail de synthèse concernant la philosophie et pensée sociale russes à partir du Siècle des Lumières jusqu'au marxisme a dédié le dernier chapitre à présenter l'évolution idéologique de Plechanov. Le même chercheur dans l'autre dissertation a montré Plechanov en tant qu'un historien de la pensée sociale russe. À la base des matériaux étrangers inconnus d'archives W. Najdus élabora l'article éclairant les aspects d'activité de Plechanov sur le forum de la II Internationale qui n'étaient mis au jour auparavant. Enfin F. Siedlicki a donné assez beaucoup d'attention à Plechanov en marge de ses considérations de la réception de la production sociale et philosophique des révolutionnaires russes du XIXe siècle dans la Pologne d'entre-guerres.

Le manque d'un nombre suffisant des travaux originaux polonais est partiellement complété par les traductions des travaux des historiens soviétiques. Parmi eux s'est-elle trouvée, entre autres, la monographie de W. Fomina sur les idées philosophiques de Plechanov, ainsi que l'article de sources d'I. Kurbatova concernant ses rapport avec le mouvement ouvrier polonais. Dans quelques peu nombreux travaux polonais concernant Plechanov prévalent les positions qui traitent de ses opinions philosophiques et en général de son idéologie. Par contre, on s'occupait de moins avec l'activité politique de Plechanov. Alors la tâche pressante c'est l'élaboration des problèmes si importants, comme: sa participation à la lutte contre le révisionisme, sa position dans le mouvement ouvrier international, l'attitude adoptée envers lui par V. I. Lénine, etc.